

Др Гавро ШКРИВАНИЋ

ВЛАСТЕЛИНСТВО СВ. НИКОЛЕ ВРАЊИНСКОГ¹⁾

Цркву св. Николе на Врањини подигао је зетски епископ Иларион, један од носилаца црквене политике св. Саве у овим областима.² По Н. Дучићу, он је био сахрањен у припрати саме цркве са леве стране при зиду. Гробница му је била уздигнута „један лакат“ висине изнад црквеног патоса. На гробници је било написано: „зд^б пр^бстави се раб^б Бож^ии Иларин^и епискуп^б зет^бски здател^б м^бста сега св^бтаго“.³ Из овога се види да је ктитор цркве епископ зетски Иларион, дакле управо како стоји у повељи о подизању врањинске цркве, коју је тобоже дао св. Сава 1233 године. Поред ове, постојале су и друге повеље даровнице којима су разни владари и господари, за време Немањића и после њих, даривали цркву. О основној врањинској повељи св. Саве, као и о повељама краља Владислава, краљице Јелене и Стефана Дечанског, расправљало се у науци и с правом је изражена сумња у њихову аутентичност у погледу легатора и датирања. Међутим, оно што је битно за ову нашу историско-географску расправу, да су земљишни прилози, који се помињу и у спорним повељама, заиста средњовековни, нико не оспорава. Наиме, требало је да измишљена факта буду поткрепљена поузданим изворима, односно да се одиграју у реалној средини, да би им се могло веровати. Према томе, и овакви документи могу да буду

¹ Убицирање и разграничење земљишних прилога вршили смо на основу теренског испитивања, користећи се притом секцијама Географског института ЈНА, и то: секцијом Скадар размере 1:200.000 и секцијама Цетиње и Скадар размере 1:100.000 и, напоследку, секцијама Spizza, затим Budua und Cetinje, издања К. и К. Militärgeographische Institut Wien 1915, размере 1:75.000.

² Ј. Ковачевић, Етничка и друштвена припадност ктитора у Дукљи и Поморју од краја VIII до краја XIII века, Историски гласник 2, 1955, 128. Узима се да је зетски епископ Иларион био један од епископа којег је поставио св. Сава, иако И. Руварац сумња да је тај Иларион био зетски епископ због тога што се, као такав, не наводи у пљеваљском требнику; види: В. Марковић, Православно монаштво и манастири у средњовековној Србији. Ср. Карловци 1920,78; Ил. Руварац у цетињској Просвети за 1893/94, 537.

³ Н. Дучић, Врањина у Зети и хрисовуље на Цетињу, ГСУД XXVII, 1870, 174; Љб. Стојановић, Стари српски записи и натписи I, Београд 1902, бр. 16,7.

корисни за црпење историско-географске грађе ради утврђивања пространства врањинског властелинства.

Ова мала црквица, која изгледа да је била намењена за пробницу зетском епископу Илариону, убрзо је постала манастир са све већим угледом и богатством, што казују иначе многобројне повеље ктитора и дародаваца. Манастир је имао изванредно важан положај у српској цркви и држави, јер се налазио на крајњем југозападу римског црквеног утицаја. Једном таквом манастиру, и на таквом месту, била су потребна јака и духовна и материјална средства.

Црква св. Николе на Врањини била је извесно време седиште старе зетске епархије, коју је основао св. Сава око 1219 године при цркви св. Арханђела Михаила на Превлаци код Котора. Одатле је после 1425 године, као столица зетских митрополита, смештена у град Будву. Међутим, када је после 1452 године Стефан Црнојевић освојио зетске крајеве у Приморју за рачун Млетачке Републике, седиште зетског митрополита, властелина деспота Ђурђа Бранковића, пренето је привремено у Крајину, а одатле при цркви св. Николе на Врањини, где је остало све до 1481 године, када је Иван Црнојевић, господар централне Зете тога времена, подигао манастир св. Богородице на Цетињу и одредио га за седиште зетских митрополита.⁴

Острво Врањина, или Вранина, налази се у северозападном делу Скадарског Језера, наспрам ушћа реке Мораче, и први пут се спомиње у Барском летопису из 1149 године. Манастир св. Николе лежи на острву Врањини, на којем се дижу два каменита брда до 330 м висине, са погледом на језеро и његову околину. Највећа дужина острва је нешто испод 2 км, док је ширина око 1 км. Острво је највећим делом каменито, са изворима здраве воде, покривено ниском шумом, у којој има највише шипковине и зеленике. Манастир се налази на источном делу острва, а истоимено село на северној страни.⁵ Још 1778 године помињу се свештеници ове свете обитељи. У XIX веку манастир је опустео, а 1843 године Турци су га разорили и претворили у тврђаву. Обновљен је 1886 године; међутим, ништа није остало од старог здања.⁶

Прилози који се помињу у доле побројаним повељама налазе се у северном и северозападном делу Скадарског Језера, у старим жупама Подлужју, Прапратној, Црмници и Крајини. Као

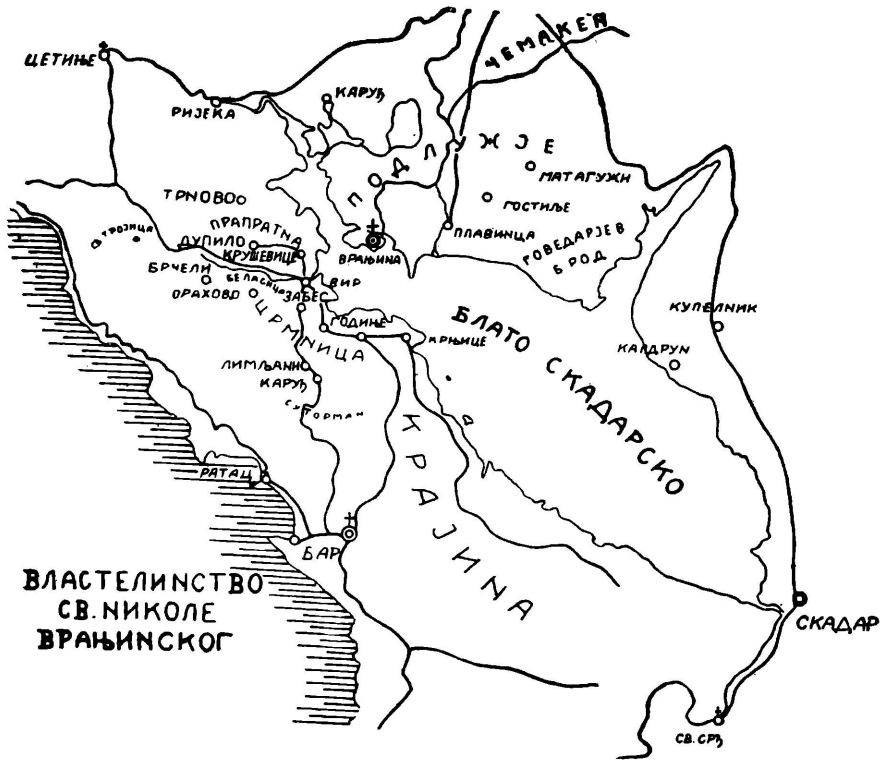
⁴ Р. Грујић, Епархијска властелинства у средњевијековној Србији, Б о г о с л о в њ е, св. 2 и 3, год. VII, 1933, 44 и 45.

⁵ К. Жиречек, Скадар и његово земљиште у Средњем веку, Г л а с н и к Српског географског друштва, св. 3—4, 1914, 151; Дучић, н. д. 166. Ф. Шишић, Летопис попа Дукљанина, Београд 1928, 346 ... „qui Vurania dicitur“; Вук Ст. Караџић, Српски рјечник, у Биограду 1899, 76.

⁶ В. Петковић, Преглед црквених споменика кроз повесницу српског народа, Београд 1950, 62.

и код других властелинстава, тако су и овде прилози груписани око манастира св. Николе, седишта властелинова.

У тобожњој Савиној повељи (1233)⁷ изузима се Врањина испод власти зетског епископа, а затим се манастир

дарује овако мотивишући: „ и азъ видехъ крѣ не има где тежати крѣ нстъ ѿ штрове“. Дакле, црква се налази на пустом острву, где нема довољно обрадиве земље, па према томе ни могућности за издржавање манастира. Стога му дародавац при-

⁷ Ст. Станојевић, Студије о српској дипломатици II, Глас CLXIX, 1935, 32 и 33. Станојевић доноси Руварчево мишљење, по коме је повеља лажна и „скрпљена“ у XIV веку (цетинска Просвјета 2, 1893, 646, стр. 536); затим каже да су Талоци, Јиречек и Шуфлај примили Руварчеве разлоге и огласили повељу за лажну (L. Thallöczy, C. Jireček, E. Sufflay, Acta et diplomata res Albaniae Mediae Aetatis I, Vindobonae 1913, 166 (51 и 52; убудуће употребљаваћемо скраћеницу AA I или II). Занимљива је Ђоровићева констатација да је Ст. Новаковић изнео Врањинске повеље без икакве резерве. Напомињемо да се, тако исто без икакве резерве, В. Петковић позива на Врањинске повеље у своме делу: Преглед црквених споменика кроз повесницу српског народа, стр. 62.

лаже: „от^б метохіе Спасове њ Плавници от^б места, где кст^б бил^б Свети Ишван^б њ Плавницѡ м. ^б брѣдо где стои кр^бст^б коуде сѡ теговица нис Плавницѡ и онамо ѡ Лес^бков^бцѣ кои поток^б от^б Гостила тече“.⁸

Плавница се помиње у Жичкој повељи око 1220 године. Она и данас постоји под истим именом на северној обали Скадарског Језера, око 1 км даље од обале.⁹ Тако исто постоји и речица Плавница, која отиче из Реке Мораче код данашњег села Бјелопоље, протиче (пored западне ивице истоименог села и улива се у језеро. Поток Лесковац не постоји под тим именом, али како тече од села Гостиља, које и данас постоји северо-источно од Плавнице, а помиње се у повељи, то се може претпоставити да је променило име. Из наведеног се да закључити да је прилог у Плавници обухватао земљиште које се може овако ограничити: на западу речицом Плавница („куде су теговишта нис Плавницу“); затим, на истоку, потоком Лесковац, односно потоком који протиче кроз село Гостиље („и онамо у Лесковац“); даље је на југу језеро, а на северу је граница вероватно ишла негде између Плавнице и Гостиља.

У веома сумњивој повељи којом краљ Стефан Владислав (1242) дарива манастир св. Николе на Врањини стоји: „дан село светому Никол^б Год^бчн^б сѡ Р^бков^б“, а затим мало даље још прилаже „д^бв^б Гоуглавоу и Кроушевице“.¹⁰

У границама села Годиња с Реком помињу се ови међници: Бес,¹¹ врх Плана и Мица (вероватно поток).

На терену смо утврдили да би средњовековни Бес могао бити данашње брдо Бесац, између села Бољевића и Вирпазара, а изнад села Забеса. Средњовековни врх Плана би могао бити данашњи Планик, између села Годиња, засеока Пепића и села Лимљана.¹² Међутим, постојање локалитета Мица нисмо могли утврдити.

У границама „две Гуглаве и Крушевице“ помињу се међници: Будожит, Биков Продол, Врх Уши, Зла Плоча, Трново, Ктуино, Дупило, Годинац, Дебељак, Мали Дебељак, Гомилице, Бачав, Река, Вир и Бес.

⁸ F. Miklosich, Monumenta Serbica, Viennae 1858, 17 и 18.

⁹ Miklosich, н. д. 12; Име долази од глагола плавити; види: Рјечник ЈАЗУ X, 1928, 29.

¹⁰ В. Марковић сматра да су Врањинци фалсификовали повељу да би се ослободили обавеза из Душанове повеље (1348 године) према српском манастиру св. Арханђела у Јерусалиму (Марковић, н. д. 79). То мишљење заступа и В. Ђоровић (В. Ђоровић, Списи светог Саве, 1928. XXXIX). Међутим, Талоци, Јиречек и Шуфлај сматрају да је повеља аутентична (AA I, 172 (53)).

¹¹ Бес је исто што и „бијес“; види: Вуков Рјечник 25 и 26; Рјечник ЈАЗУ I, 1880—1882, 239.

¹² Податке само добио од Шака Лекића, рођеног 1886 године у селу Сеоци—Црмница; Године у Рјечнику ЈАЗУ III, 1887—1891, 237.

Данас постоји село Крушевица, са донекле измењеним именом Крушевићи, северно 2 км од Вирпазара, што потврђују утврђени локалитети-међници. Од изнетих међника на карти се види да постоје: село Трново, данас северозападно од Вирпазара; село Дупило, око 3,5 км западно од Вирпазара; село Вир, данас Вирпазар, и, раније убицирани, Бес. Међутим, на терену смо утврдили да постоје још следећи локалитети-међници: Будожиг, југоисточно од села Комарна ка језеру; врх Ушитац, који је, највероватније, данашњи врх Уши; Годинац, који и данас постоји између села Прапратнице и села Комарна, и то као локалитет равница-поље; Дебељак постоји исто тако и данас између села Трнова и Дупила; локалитет Гомилица постоји на више места, па је тешко одредити на које се односи — вероватно на Гомилицу која се налази између села Комарна и села Дупила; Река би могла бити данашња Црнојевића Ријека; за Ктуино и Бачав нисмо могли утврдити да су се сачували под тим именом на терену. Тако исто нисмо могли утврдити за Две Гуглаве да постоје на терену; али захваљујући чињеници да су, безмало, сви међници убицирани, у могућности смо да одредимо просторију на којој су се налазиле. С обзиром на распоред утврђених места, није искључено да би данашњи заселак Плоча, на Црнојевића Ријеци, могла бити средњовековна Зла Плоча, а Липовик, 6 км западно од Вирпазара, средњовековни Ликов Продол.¹³

У сумњивој повељи краљице Јелене (1280)¹⁴ дањује се манастиру св. Николе на Врањини првенствено у људима „видевши да е убого место людми“, а затим му се прилаже „и Крнице да с8 конџси.“ Даље, манастиру се даје од трга Св. Срђа на Бојани 100 перпера „всако годиште“ Напоследку, краљица прилаже и уљаник на Крушевици, који „беше уљаник^б на земљу црковну⁸“;¹⁵ дакле, у раније обележеним границама за „Две Гуглаве и Крушевицу“. Ова одредба говори да је владар и на црквеном земљишту, које је раније покљонио, имао своје поседе као, у овом конкретном случају, уљаник.

У својој повељи из 1296 године манастиру св. Николе, краљ Стефан Урош II Милутин каже: „и дах^б село оу Црѣници село именем^б Орахово са людми и са васеми

¹³ Податке сам добио од Луке Вујовића. п. пуковника у пензији, рођеног 1882 године у селу Комарну. Гуглава у Рјечнику ЈАЗиУ III, 495.

¹⁴ Станојевић, н. д. II, 34, нап. 49, наводи да Ђоровић не сумња у ову повељу, док Талоци, Жиречек и Шуфлај кажу, ако је фалсификат онда је из XIV в.

¹⁵ И. Јастребов, Препис хрисовуља на Цетињу о манастиру св. Николе на Врањини, ГСУД XLVII, 1879, 222—224; Ст. Новаковић, Законски споменици, Београд 1912, 578—579. Коњуси значи место где се гаје коњи. Уљаник је место где су пчеле и кошнице; види: Вуков Рјечник 805 и 850.

меџами“, а мало даље стоји: „и придах^б междоу Лимљани и междоу Ораховом^б полууждребицу Штитаре“.¹⁶

И данас постоји село Орахово под истим именом у долини реке Црмнице, 3 км југозападно од Вирпазара, као и Лимљани, 6 км јужно. Захваљујући постојању села Орахово и Лимљани, у могућности смо да одредимо отприлике и место где се налазила полуждребица Штитаре, чије се име није сачувало на терену. У границама овог прилога помињу се следећи локалитети: Годиње, Меле, Сутоморштица, Риђи Поток, Плоча, Тројан, Проишбина, Камобли Врх, Беласица, Ликов Продол, Ланија, Вигор, Крепа, Черемшићка Скала, Чрлена Пештера и Кагун.¹⁷

Данас постоје: село Годиње, 3 км југоисточно од Вирпазара; Сутоморштица, данас превоз Суторман и село Сутоморе на Мору; Бјеласица, планина западно од села Орахова; локалитет Меле могао би бити негде између Орахова и Лимљана. Остали локалитети су неубицирани, па је тешко говорити о пространству овог прилога.

Поред наведеног, краљ је приложио и „планинџ междџ Селца междџ Битом^б и междџ Црницом^б“ Свакако да се ова планина налази негде око данашњег Горњег и Доњег Сеоца, која се места налазе источно од села Годиња, односно југоисточно од Вирпазара. Чињеница да се село Орахово, село Годиње, полуждребица Штитаре и село Лимљани налазе у близини, говори у прилог овог убицирања.

Напоследку, краљ прилаже још 100 перпера годишње од Св. Срђа на Бојани.

Краљ Стефан Урош III Дечански потврђује (око 1326)¹⁸ дар казнаца Димитрија св. Николи Врањинском: „и испроси у краљевства ми село своје Бр^бчеле приложити светому Никол^б с^б вс^бми мегџами и с^б вс^бми правинами села того, њко до живота свога т^бм^бзи селом да се хран^би казн^бц^б Д^бмитр^б и њгова жена, а по живот^б њгов^б да њст^б цр^бкви с^б свакиим^б утвр^бжденим^б“ Уз села се прилажу и сви људи са правима

¹⁶ Јастребов, н. д. 224—226; Новаковић, н. д. 579—581. Међутим, Талоци, Јиречек и Шуфлај сматрају да је повеља сумњива и приписују је Стефану Урошу III Дечанском (АА I 679 (204—205) и нап. 1—5). Црмница или Црница, у Вуковом Рјечнику 843, у Рјечнику ЈАЗиУ I, 1880—1882, 835; село Лимљани у Рјечнику ЈАЗиУ VI, 1904—1910, 94. Податке на терену сам добио од Андрића Пера, рођеног 1881 године у селу Лимљанима, и од Драгишића Илије, рођеног 1902 године у селу Лимљанима.

¹⁷ Ждреб, ждребица, полуждребица значи неку врсту поповског имања; види: Т. Тарановски, Историја срп. права I, Београд, 1931, 104—108, 213, 220, Меле у Рјечнику ЈАЗиУ VI, 1904—1910, 596, значи неку особиту земљу; Сутоморштица је највероватније словенизиран Суторман, који по Јиречку долази од Сан Роман; види: К. Јиречек, Das Christliche Element..., Wien 1897, 25. У Рјечнику ЈАЗиУ I, 1880—1882, 379—380 помиње се Бјеласица код Колашина, очигледно без везе са нашом Беласицом.

¹⁸ Новаковић, н. д. 581—582. Село Брчели у Вуковом Рјечнику 46. Станојевић, н. д. II, 34—40.

као и код других метохија. Данас постоји село Доње и Горње Брчели западно од Вирпазара.

У другој повељи (1331 — 1340) исти краљ даје му још неке повластице; затим утврђује границе села Брчели, при чему се помињу ови локалитети: Света Тројица, Брест, Батуша, Суходол, Бивол, След, Пржина, Тексна Улица, Стол, Лиса, Стена, Вир, Река, Томин Поток, Брчели, Бели Клак, Дрен, Лесковац, Граб, Бабац, Чир и Мали Течал.¹⁹

Средњовековна Св. Тројица је, највероватније, данашња Вела Тројица (к. 1130), северозападно од села Брчели. За Вир смо раније рекли да је то данашњи Вирпазар; Река је вероватно данашња Ореоштица; Томин Поток је свакако онај поток који протиче поред села Томића у реку Ореоштицу. За остале локалитете нисмо могли утврдити да постоје.

Душанова повеља од 29 IV 1348 године²⁰ сматра се да је аутентична. По овој повељи цар прилаже манастир св. Николе Врањинског са свим његовим имањем и приходима у метох српском манастиру св. Арханђела у Јерусалиму: „што се обрѣта лѣтине, жита и вина, и отѣ овацѣ и отѣ кобил, половина отѣ тога да се продаѣ и да се носи оу Ијрусалимѣ“.

У својој повељи пре 1403 Бурађ Страцимировић каже:²¹ „приложихѣ семѣ светому храмѣ половинѣ Ракаа почанши на Спиллице“.

Граница половине села Рака иде: „почамши на Спиллице и по средѣ двориштѣ Николѣ Илика, отле на куке Уравичѣ и отле право велицем путемѣ у Говеђи Брод у Цевну, терѣ низ Цевну на Косачин ками и тако низ Чемакен (!) опет на Спиллицу“.

Данас постоји Цевна као Цијевна, и Говеђи Брод јужно од села Тузи, а Чемакен је, врло вероватно, данас Ђемовско Поље. Даље знамо да је „велики пут“ онај пут који се у повељи помиње, и који је још за Римљана ишао из Скадра преко села Тузи за Рибницу, Оногошт и даље за Неретву и Солин, па према томе можемо закључити да се село Рака налазило негде између Говеђег Брода и реке Цијевне, а не при ушћу како то наводе Талоци, Јиречек и Шуфлај.²²

Балша III у својој даровници (1420) манастиру св. Николе каже: имамаѣ хотение сатворити милостѣ цркви светаго Николе Врањинскога за село црковно на чемѣ седе Карѣчи да

¹⁹ Новаковић, н. д. 582; Miklosich, н. д. 113—114; види: АА I, 679 (205). У Вуковом Рјечнику клак значи креч, а Вир удубљење у рекама, стр. 282 и 65. По Л. Вуковићу, Сувидол се и данас зове извор који протиче источно од села Комарна ка Скадарском Језеру.

²⁰ Новаковић, н. д. 706—707; П. Ђорђић, Лисмени помени св. Саве у нашим старим споменицима, Светосавски зборник, књ. 2, 1939, 205.

²¹ Јастребов, н. д. 226—227; код Ст. Новаковића повеља је погрешно датирана 1404 г.; Новаковић, н. д. 582.

²² АА II, 705 (212). Спиллица је деминутив од спиле—пећине, Вуков Рјечник 725..

дава^ю цркви д^бсета^к ш^т свега що дава л^бто ш^т жита и ш^т вина од^б млина и ш^т сваца“.²³

Данас постоји село Каруђ, северно од манастира; међутим, природније нам изгледа да се ради о с. Каруђи код с. Лимљана.

Напомињемо да Матагужи приложише (1468): „земл^ю Учеч^б межд⁸ рек⁸ Плавниц⁸ и поток Ђткабеж^б и до брда Михоља“.²⁴ Свакако да се приложена земља налазила негде око данашњег села Матагужи, које је по њима и добило име.

Напоследку, господар Иван Црнојевић прилаже (1469): „с^бло Забес са васеми мечами и правинами“.²⁵ Село Забес постоји и данас са истим именом, јужно од Вирпазара. Овај дар Ивана Црнојевића потврдио је и син му Скендер-бег Ивановић 1527 године. Такође, он је спасао земљу манастирску од отимача на тај начин што је сакупио своју властелу од Црмнице која је под заклетвом показала где су црквене и забешке границе. О томе нам је сачуван запис, учињен у Жабљаку код манастира Врањине 1527 године.²⁶

Јастребов доноси повељу и султана Мухамеда, без датума, којом потврђује манастиру св. Николе све поседе и наређује да се ништа не сме од манастира узимати, нити тражити ма какве радове: „од^б башах моих и санжак бег ни кадиа ни с^ббаша ниедан чоек^б мали ни велики нашега царства да нема 8чинит^б т⁸ з⁸л⁸м^б и досад⁸ ко^ю“.²⁷

Из досадашњег излагања излази да основу поседа чине разноврсни земљишни прилози са људима. Међутим, то није све, јер се манастиру још даје од трга Св. Срђа на Бојани 100 перпера годишње. Ако се има у виду да се земљишни прилози налазе у најплоднијем делу Зете, онда нам је јасно како је Брањински манастир могао развити тако успешну делатност, те је постао средиштем духовне области у Зети у току петнаестог века.

²³ Јастребов, н. д. 228. Новаковић, н. д. 583—584. Каручи у Вуковом Рјечнику 275.

²⁴ Јастребов, н. д. 231.

²⁵ Јастребов, н. д. 229—230; Новаковић, н. д. 584—585.

²⁶ Јастребов, н. д. 231.

²⁷ Јастребов, н. д. 230.